

УДК 37.013.42 (09) (477): 371.83

Наталія Коляда

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОБЛЕМИ ДОРОСЛОГО ЛІДЕРСТВА

У статті виокремлено особливості соціально-педагогічної комунікації в інституті дитячого руху крізь призму проблеми дорослого лідерства. Важливою складовою дитячого руху як соціально-педагогічної системи, системи соціально-педагогічної комунікації, є взаємовідносини між двома основними елементами – дітьми та дорослими. Тому одним із важливих аспектів у розвитку дитячого руху як інституту соціалізації особистості, соціокінематики як науки про дитячий рух є дослідження проблеми лідерства – особистості лідера дитячого формування, виховання лідерських якостей, формування позиції лідера як серед дітей, так і серед дорослих – двох взаємосумісних соціальних підсистем – дитинства і дорослого суспільства.

Ключові слова: соціально-педагогічна комунікація, соціалізація особистості, доросле лідерство, дитячий рух.

В статье выделены особенности социально-педагогической коммуникации в институте детского движения сквозь призму проблемы взрослого лидерства. Важной составляющей детского движения как социально-педагогической системы, системы социально-педагогической коммуникации, есть взаимоотношения между двумя основными элементами – детьми и взрослыми. Поэтому одним из важных аспектов в развитии детского движения как института социализации личности, социокинетики как науки о детском движении является исследование проблемы лидерства – личности лидера детского формирования, воспитание лидерских качеств, формирование позиции лидера как среди детей, так и среди взрослых – двух взаимосвязанных социальных подсистем – детства и взрослого общества.

Ключевые слова: социально-педагогическая коммуникация, социализация личности, взрослое лидерство, детское движение.

The article features singled out social and educational institute of communication in children's movement through the prism of the problems of adult leadership. An important part of children's movement as social and educational systems, social and educational communication is the relationship between the two main elements – children and adults. Therefore, one of the key aspects in the development of children's movement as an institution of socialization, sotsiokinytyky as the science of children's movement is a study on leadership – the leader's personality formation of children (organizations,

associations), education leadership, forming the leading position among both children and adults – two interoperable social subsystems – childhood (children’s community) and adult society. The author analyzes the main aspects of adult children’s movement leadership in historical and pedagogical retrospect. Based on the analysis of existing approaches to the interpretation and classification of positions adult children forming the author identifies the main criteria of division of children’s organizations and associations under the form of leadership in them.

Key words: *social and pedagogical communication, socialization, adult leadership, children’s movement.*

Засвоєння соціального досвіду і готовність до його збагачення формується через включення дітей і підлітків у реальні відносини між собою, в сім’ї, з дорослими, в мікрогрупах та більших об’єднаннях і т.п. А як відомо саме у дитячому (а згодом підлітковому і юнацькому) віці збільшується і стає найбільш дієвим вплив груп ровесників, спілкування з якими як неодмінна умова соціалізації дитини відбувається у таких малих групах, як групи дитячого садка, шкільні класи, різні формальні й неформальні дитячі, підліткові та юнацькі об’єднання.

У контексті означеного вище одним із важливих та дієвих інститутів соціалізації особистості та соціально-педагогічної комунікації виступають дитячі організації, об’єднання та інші дитячі формування – структури дитячого руху – системи, основними елементами якої виступають люди – дорослі і діти, які добровільно об’єдналися в організації, асоціації, спілки або інші види формувань (співтовариств) для досягнення певних цілей та перебувають у певних зв’язках та відносинах один з одним [3, с. 59].

Як видно із наведеного вище трактування, важливою складовою дитячого руху як соціально-педагогічної системи, системи соціально-педагогічної комунікації, є взаємовідносини між двома основними елементами – дітьми та дорослими. Тому одним із важливих аспектів у розвитку дитячого руху як інституту соціалізації особистості, соціокінематики як науки про дитячий рух є дослідження проблеми лідерства – особистості лідера дитячого формування (організації, об’єднання), виховання лідерських якостей, формування позиції лідера як серед дітей, так і серед дорослих – двох взаємосумісних соціальних підсистем – дитинства (дитячого співтовариства) і дорослого суспільства.

Майже всі сучасні дитячі та молодіжні об’єднання виростили на цільово-змістових та організаційно-стильових запозиченнях у всесоюзних піонерській та комсомольській організаціях радянського періоду. І навіть незважаючи на постійне «відхрещування» від своїх попередників, вони успадкували від них та намагаються відтворити у принципово нових соціально-економічних умовах організаційно-методичні засади, виховні й навчальні пріоритети, принципи управління і т.п. Нічого осудливого в

цьому немає, як немає й сумнівів щодо загальної користі означених пріоритетів та принципів – тобто величезного як за обсягом, так і за змістом виховного потенціалу історико-педагогічного досвіду діяльності дитячих формувань.

Проблема лідерства в дитячому русі, як і сам дитячий рух, не є абсолютно новою в історії вітчизняної та зарубіжної педагогіки. Науковці, дослідники дитячого руху розглядали проблему лідерства в двох аспектах: доросле лідерство та дитяче лідерство.

Зокрема, на різних історико-педагогічних етапах приділялася увага дослідженню проблеми підготовки кадрів для дитячого руху. Насамперед, піонерської організації, яка протягом майже 70-річної історії займала монопольну позицію (за деякими виключеннями) у розвитку дитячого руху, в дитячому середовищі як масова монопольна організація. Значну за своїми масштабами та впливом на свідомість цілої маси дітей величезної країни роль в історії піонерської та комсомольської організацій посіли різноманітні форми підготовки кадрів для дитячого руху: курси, школи, класи вожатих, а згодом і відділень педагогічних училищ і факультетів ряду педагогічних інститутів. Для «дитячих» лідерів створювалися школи активу – в піонерських дружинах, в районах, містах, на сторінках дитячої періодики (журналів «Дитячий рух», «Пионервожатый», «Пионер», газети «Пионерская правда» та ін.).

В останні роки зріс інтерес вітчизняної та зарубіжної наукової громадськості до проблеми дитячого руху загалом. У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу наукові та навчально-методичні видання, які повністю або частково присвячені питанням підготовки організаторів дитячого руху, проблемам лідерства в дитячих формуваннях і т.п. Серед них – видання лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України, науково-дослідних лабораторій ряду ВНЗ України, що займаються різноаспектними проблемами дитячого руху, Асоціації дослідників дитячого руху (Росія), зокрема: «Социокінетика. Лідерство в детском движении: время и ценности» (М., 2004) [7], «Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного: Довідник-посібник» (Луганськ, 2006) [4] та ін.

Як свідчить історіографічний аналіз проблеми, у вітчизняній історико-педагогічній науці сьогодні відсутнє цілісне дослідження проблеми дорослого лідерства в дитячому русі як системи соціально-педагогічної комунікації.

Мета статті – виокремити особливості соціально-педагогічної комунікації в інституті дитячого руху крізь призму проблеми дорослого лідерства.

Як показав історіографічний аналіз проблеми, виховання лідерських якостей впродовж століть було найважливішою функцією дитячих і юнацьких об'єднань, організацій. Так, у країнах Західної Європи і в США

в престижних школах закритого типу завжди діяла розгалужена система самоврядування, що повторює модель державного устрою. На думку науковців, саме завдяки участі в такій діяльності в освітніх установах, в роботі молодіжних таборів і формувалася правляча еліта цих країн [1, с. 9].

У вітчизняній та зарубіжній науці (політології, іміджології, соціології, соціальній психології) існують різні підходи щодо визначення лідерських якостей, теорії виникнення лідерських еліт, їхньої класифікації та типології і т.п.

Зокрема, одним із важливих і дискусійних на сьогодні залишається питання про співвідношення проблеми лідерства з такими поняттями, як «керівництво» та «управління». Існує думка, що ці поняття суперечать природі лідерства і позначають інші форми дії. Проте, на думку деяких науковців, це є типи лідерів, які можуть і управляти, і керувати, і впливати.

Так, відомий спеціаліст в галузі теорії та історії дитячого руху, член Асоціації дослідників дитячого руху (Росія), професор М. В. Богуславський відповідно до методологічного підходу обґрунтовує взаємозв'язок між поняттями «лідерство» – «керівництво» – «управління» та виділяє такі типи дорослого лідерства:

1. Детерміністський тип лідерства (тобто чітко визначений), який характеризується поняттям «керівництво».

2. Синергетичний тип лідерства (у даному випадку діяльність об'єднання не стільки передбачена, скільки «ретросказуема»), який характеризується поняттям «управління».

3. Провіденціальний (рефлекторний) тип лідерства, який визначається поняттям «вплив» (переважає ірраціональна дія, а лідер завжди апелює до Бога як виразника абсолютної Істини) [1, с. 13–14].

Як показав проведений аналіз, в сучасній науці існують різні підходи не лише щодо трактування, аналізу позиції дорослого в дитячому формуванні, але й щодо поділу, класифікації, виокремлення окремих типів дорослого лідерства, лідерів дитячих формувань. Здійснивши аналіз існуючих класифікацій, ми виділили такі основні критерії поділу дитячих формувань відповідно до форми лідерства в них: за «природою влади» (за стереотипом влади), за метою діяльності, за провідними мотивами діяльності, за змістом діяльності об'єднань, за характером відносин в об'єднаннях між дорослими і дітьми. Зупинимося на характеристиці кожного з означених типів лідерства більш детально, зосередивши особливу увагу на вимогах щодо підбору лідерів того чи іншого типу.

За «природою влади». Відповідно до 3-х позицій щодо походження влади (лідерства) як такої, її природи (за походженням, за авторитетом, за харизмою – від Бога) розглядають такі трактування поняття «природа влади лідера» в дитячих об'єднаннях у 3-х варіантах:

1. Духовне спадкоємство – коли лідерство в об'єднанні передається (мова, звичайно, йде не про фізичний, а швидше про гіпотетичний

характер передачі) за прямим спадком: від керівника (батька) – до дочки або сина. При цьому, як правило, в такому стереотипі влади сильна опора на традицію, створення культу колишнього лідера як прикладу (ідеалу), канонізація його образу і діяльності (прикладом є форма лідерства у комунарських об'єднаннях послідовників І.П. Іванова).

2. Лідерство за авторитетом – при такій природі влади найважливішим є професійно-особистісний потенціал лідера, на якому власне і «тримається» його авторитет.

3. Лідерство за харизмою (або ірраціональне лідерство) – при цьому на перший план виходять унікальні особистісні якості (святість, магнетизм, «дивність» і т.п.), впливає аура духовної чистоти і енергетики, яку «випромінює» лідер [1, с. 9–10].

За метою діяльності. Наступним критерієм, який становить важливу складову природи лідерства, є аксіологія ставлення до провідної спрямованості діяльності дитячих об'єднань. Відповідно до мети діяльності науковці виділяють різні форми лідерства в двох основних типах об'єднань, які набули розвитку у ХХ ст.:

1. Соціозорієнтовані дитячі об'єднання, діяльність яких полягає у підготовці майбутнього громадянина, воїна, працівника, сім'янина в більш менш відкритій або, навпаки, неявній формі. До таких відносять об'єднання явної соціальної забарвленості, що діяли під гаслом «робота – турбота» (тимурівці, комунари, піонери). Лідер такого дитячого формування здійснює своєрідну «інтервенцію» в навколишнє мікросередовище з метою її позитивної зміни, оздоровлення, поліпшення, перетворення, в широкому сенсі педагогізації; повинен володіти такими якостями, як соціальний оптимізм, віра в світле майбутнє, ентузіазм, подвижництво, альтруїзм та мати певну сукупність знань і умінь в об'ємі спеціальності соціального педагога. На думку М. В. Богуславського, дорослих, які працювали в об'єднаннях соціозорієнтованої спрямованості, завжди відповідним чином відбирали, формували, пред'являючи вимоги до їхніх громадських, партійних установок і морально-етичних орієнтацій; учили абсолютно певному набору соціально-політичних, педагогічних, психологічних знань, пов'язаних із державним устроєм країни, і зі всіма тими конкретними професійними якостями і навичками, які були їм необхідні в подальшій діяльності як організаторам дитячого руху. Проте своєрідним ідеалом (і дитини, і дорослого) в подібних об'єднаннях є так званий «вихованець-комп'ютер», при цьому «...бажано дуже «наворочений», щоб відтворювати за зразком, миттєво і без спотворення ту програму, яка в нього вкладає. У об'єднанні такого типу діти як би не живуть, а тільки весь час готуються до майбутнього життя. Не організація існує для дітей, а діти – для такої організації» [1, с. 10–11].

2. Гуманістичнозорієнтовані (або особистісноцентровані) дитячі об'єднання, основна мета яких – не підготовка вихованця до тієї або іншої

майбутньої рольової діяльності, а власне сама дитина, її актуальні інтереси та потреби. Сюди входять ті типи організацій, які зорієнтовані виключно на специфічні інтереси особистості, групи дітей (наприклад, об'єднання дітей-інвалідів, які ґрунтуються на їхніх специфічних потребах, особливостях). Тому вони ніби «замикаються» від навколишнього середовища і зводять свою діяльність до задоволення інтересів і потреб своїх членів. Головне завдання лідера гуманістико зорієнтованого дитячого об'єднання – виявити і задовольнити конкретні потреби конкретних дітей, допомогти їм вирішити свої проблеми. Високі вимоги до лідерів (крім того, що вони повинні вирости в такому об'єднанні), пов'язані зі специфічними людськими і професійними якостями (зокрема, високий рівень розвитку емпатії і т.п.) [1, с. 11].

За провідними мотивами діяльності. Дослідники дитячого руху виділяють 4 провідних мотиви у діяльності лідерів дитячих формувань: самоствердження, самореалізація, самопізнання і пізнавальний інтерес (в найширшому сенсі цього слова), що здійснюють вплив на центрацію діяльності таких об'єднань на духовно-етичну, наочно-практичну або соціальну сферу [1, с. 11].

За змістом діяльності дитячі формування поділяють на об'єднання репродуктивного типу (оволодіння набором знань і стереотипів поведінки, дитячих об'єднань) та творчо-розвивальної спрямованості (центрація на оволодінні способами діяльності). Кожен з означених типів має свою специфіку з відповідними вимогами до висунення та підготовки лідерів дитячих об'єднань: у першому типі (це, як правило, масові союзи) дорослий повинен, перш за все, сам добре засвоїти коло знань і уміти його адекватно передавати членам об'єднання; у другому – цінується самобутня, творча натура, яка «заражає» своєю захопленістю дітей [1, с. 11–12].

За характером відносин в об'єднаннях між дорослими і дітьми розрізняють такі стилі:

1. Авторитарний. Однак, в даному випадку не варто заздалегідь розуміти під авторитарним стилем якесь негативне ставлення до дитини, тому що авторитарний стиль – це ситуація, коли вихованцеві, бажаючи йому добра, заздалегідь пропонуються абсолютно певні правила, стереотипи поведінки і висуваються вимоги до їх неухильного виконання. Перед учасником об'єднання (і дорослим, і дитиною) ставиться завдання – або він відповідатиме цим загальноприйнятим вимогам і таким чином може бути членом даної організації, чи ні. Яскравим прикладом та класичним типом авторитарної організації є скаутські союзи з їх жорсткими правилами – «якщо немає – то ти не скаут». В об'єднаннях такого типу, як правило, дорослі, які з раннього дитинства самі проходять усі «сходишки підпорядкування і керівництва», щиро віддані організації, накопичили значний багаж конкретних знань і умінь, якими охоче діляться з дітьми. А ті, в свою чергу, їх за це щиро поважають та прощають (а

частіше сприймають як зразок) достатньо жорсткий характер відносин і рівень вимог, що пред'являються до них [1, с. 12–13].

2. Педоцентричний (або дитиноцентричний) – альтернативний принцип дитячих об'єднань на відміну від авторитарних (точніше від авторитарного стилю відносин). В таких дитячих формуваннях заздалегідь не задаються ніякі правила та імперативи, оскільки передбачається, що стереотипи поведінки членів організації, все внутрішня мораль, без якої організація не може існувати (інакше це не організація), створюються «знизу» – тобто сумісною творчістю дорослих і дітей. Характерною особливістю дитиноцентричних об'єднань є колективна співтворчість учасників та колективне цілепокладання спільної діяльності. Завдання професійної підготовки дорослих для роботи в дитиноцентричних об'єднаннях є вторинним, хоча і важливим. При виборі лідерів перевага надається тим, хто органічно не приймає диктату, так званих «методів ломки іншої особистості» (навіть якщо і задля її блага) та володіє такими важливими і необхідними якостями, як альтруїзм, співчуття, емпатія, толерантність, креативність – тобто певною «дитячістю в дорослій людині» [1, с. 13].

Важливим для нашого дослідження є прослідкувати, як на певних історико-педагогічних етапах змінювалися позиції дорослих, роль лідерів дитячих об'єднань, які типи лідерства і чому переважали, як здійснювалася їхня підготовка – тобто розвиток позиції лідера дитячого формування (організації, об'єднання) в історичній ретроспективі.

У цьому плані заслуговує на увагу періодизація, здійснена відповідно до певних теоретичних конструкцій стереотипів влади в діяльності лідерів дитячих об'єднань. Обґрунтувавши трансформацію пріоритетного тлумачення позиції лідерства в історичному ракурсі протягом ХХ ст., М.В. Богуславський виділяє такі її типи:

1. Субкультурна позиція (початок ХХ ст. – початок громадянської війни) – виникнення специфічних дитячих, підліткових, юнацьких форм діяльності (скаути, потішні, трудові дружини), основна мета яких – вирішення важливих моральних, патріотичних завдань. Типи лідерів, характерні для даного етапу: «військовий», діючий або відставник (серед яскравих представників – О. І. Пантюхов – засновник і лідер скаутського руху Росії); «фантазер», «мрійник», «романтик» – людина, закохана в дитинство, але, крім того, володіє певними прикладними спеціальностями та ігровими навичками (як приклад – географ, біолог і скульптор І. Жуков, якого називали «Паганелем дитячого руху»); «свій хлопець» – «кумир дітей», не підліток, але і не дорослий, член дитячого формування, який уміє робити все в об'єднанні краще за всіх і, як правило, є трішки старшим за більшість (наприклад, скаут-майстер М. Фатьянов).

2. Просоціальна позиція (1918–1931 рр.). В цей період відбувається кардинальна зміна генерації керівників дитячого руху (молоді 16–18-річні

хлопці і дівчата), основне завдання яких – внесення соціального сенсу у всі дитячі справи. Типи лідерів: випускники гімназій, які вбачали своїм завданням формування у своїх вихованців достатньо широкої загальної культури; так звані «прості хлопці» (вихідці з середовища робітників), які «несли» віру в ідеали нового життя та «...самі вчилися у життя. Через життя. І для життя. І вчилися разом зі своїми вихованцями» [1, с. 14].

3. Педагогічна позиція (перша половина 30-х років ХХ ст.) – перехід до професіоналізації та педагогізації підготовки організаторів дитячого руху (оволодіння ними необхідних педагогічних навичок);

4. Державницька позиція (середина 30-х рр. ХХ ст. – середина 50-х рр. ХХ ст.). Основне завдання лідерів – організація діяльності піонерських дружин і загонів у відповідності із загальними завданнями партії і уряду, розвитком системи освіти. Для даного періоду характерна зростаюча професіоналізація керівників дитячих об'єднань двох типів (так званих «іпостасей») – вожаті та колишні «свої хлопці» (лідери піонерської й комсомольської організацій), які «зверху» були поставлені в жорсткі умови формалізації – необхідності цілком сприяти адміністрації освітніх закладів у здійсненні навчальної діяльності. В кінці 30-тих рр. ХХ с. заборонено появу у школі вожатих-виробничників (через причину їх недостатньої педагогічної підготовки), що негативно вплинуло на особистість керівника дитячої організації.

5. Анімаційна (так звана «оживляюча») позиція (середина 50-х рр. ХХ ст. – середина 70-х рр. ХХ ст.). Основне завдання лідерів – надихання членів об'єднань на неформальні творчі справи на протигагу формалізму та офіціозу. В дитячому русі знову з'являються 4 класичних типи лідерів (вожатих): так звані «військові» (лідери військово-патріотичних клубів «Зарниця», «Орлёнок»); «мрійники», «фантазери», «ігровики», «романтики» (особливо проявилися в комунарському русі); «а ля скаут». У цьому випадку мова йде про неофіційне відродження скаутського руху в деяких регіонах СРСР, хоча і під прапором піонерської організації). Головна діяльність таких об'єднань зводилася до оволодіння так званими «скаутськими спеціальностями» під час різних зльотів та зборів; вожатий-виробничник, який зайняв позицію «свого хлопця», який «...щось реально вміє руками, абсолютно не зашорений, абсолютно позбавлений знання премудрощів педагогіки і разом з тим досягає прекрасних результатів» [1, с. 16].

6. Компенсаторна позиція (середина 70-х рр. ХХ ст. – 80-ті рр. ХХ ст.). Основне завдання лідерів – компенсувати членам об'єднань дефіцит самодіяльності та активної позиції в освітніх закладах. Ідеал керівника дитячого руху – тандем двох типів: вожатий з виробництва (так званий «виробничник»), який поступово здобуває педагогічні знання (і здобуває відповідну освіту на вечірньому відділенні педагогічного вузу), та класний керівник. Проте такий «ідеальний тандем» в тогочасних умовах носив

далеко не масовий характер. Справжніми керівниками, які «не вписувалися в систему», ставали інші лідери, які мимоволі були переведені в андеграунд, опинилися поза офіційним визнанням та часто піддавалися ідеологічним гонінням. По суті, всі організатори форпостів і комун, які існували у той час, діяли на свій страх і ризик і відображали абсолютно певні позиції дорослого в дитячому об'єднанні, як правило – не професіонала-педагога Типовий представник тієї генерації лідерів – Річард Соколов, який одночасно працював кочегаром у котельній та керував форпостом, що «гримів» на всю країну.

7. Менеджерська позиція (1990-ті рр. – початок XXI ст.) – ділове лідерство, що полягає у залученні членів об'єднань до різноманітних справ та їх організації. В той час, на початку 90-х років XX ст., період кардинальних соціально-економічних, політичних змін на пострадянському просторі, внутрішня мета діяльності непрофільного дитячого об'єднання полягала саме у підготовці в дитячих і підліткових формуваннях майбутніх лідерів і менеджерів. За словами М. В. Богуславського, з одного боку, внутрішній сенс діяльності для членів об'єднання якраз полягав у тому, щоб набути таких якостей – лідерських, організаторських, які в майбутньому могли їм допомогти «вибитися в люди»; з іншого – саме в такій спрямованості дитячих об'єднань була зацікавлена і влада – цим досягався бажаний компроміс соціальної спрямованості та особистісного сенсу [1, с. 14–17].

Актуальність проблеми лідерства у дитячому русі, її складність, різноманітність і багатоплановість визначають, насамперед, потребу у нових лідерах та пов'язані з цим проблеми соціально-педагогічної комунікації, серед яких: наявність дорослих лідерів дитячих об'єднань різного «масштабу» і різного «віку» (так званого «стажу» керівництва, лідерства); відсутність структур у дитячих формуваннях (об'єднаннях, організаціях) одного виду, одного типу і пов'язаної з цим – відсутності визнаного всіма лідера; нерозробленість або недостатня розробленість статусу і функцій дорослого керівника (лідера) в дитячому об'єднанні; відсутність органу, що регулює або контролює діяльність дорослого в межах дитячого об'єднання.

Щодо останнього аспекту – можливо (і напевно), контроль потрібен не для всіх дорослих. Однак, в даному разі мова йде про дітей, і далеко не всі дорослі йдуть сьогодні в дитячий рух, щоб підготувати (або сприяти підготовці) майбутніх лідерів. На жаль відомі факти так званої «хвороби» дорослих лідерів – тих, хто насамперед самостверджується у дитячому середовищі, використовуючи при цьому диктатуру як форму керівництва, управління дитячим формуванням. Серед шляхів подолання такого явища Т. А. Васильєва називає, по-перше, запровадження самоконтролю дорослих керівників (лідерів) шляхом продуктивної ділової взаємодії; по-друге – внесення відповідних доповнень або змін до чинного

законодавства (зокрема, розділів, які стосуються діяльності дитячих об'єднань, ролі та місця в них дорослих керівників-лідерів) [2, с. 30–32].

Дослідники дитячого руху виокремлюють ще цілий ряд актуальних проблем соціально-педагогічної комунікації, серед яких: формування соціальної компетентності лідера, організатора дитячого об'єднання (які в ситуації неформального спілкування, використання соціалізуючого потенціалу ввірених їм формувань доповнюють, розширюють і поглиблюють життєвий досвід дитини, озброюючи її певними ціннісними орієнтирами) і т.п. Тому проведене нами дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми та потребує подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуславский М. В. Детское движение в России: между прошлым и будущим: монография / М. В. Богуславский. – Тверь : Научная книга, 2007. – 112 с.
2. Васильева Т. А. Чтобы было на кого надеяться // Социокинетика. Лидерство в детском движении: время и ценности / Сост. и ред.: Т. В. Трухачёва, А. Г. Кирпичник. – М. : Ассоциация исследователей детского движения, 2004. – С. 22–32.
3. Детское движение. Словарь-справочник. Издание 2-е, переработанное и дополненное. – М. : Ассоциация исследователей детского движения, 2005. – 543 с.
4. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного: Довідник-посібник / Р. М. Охрімчук, Л. В. Шелестова, О. В. Кравченко та ін. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 256 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Касьянова О. В. Формування комунікативної компетентності підлітків в громадському дитячому об'єднанні: [наук.-метод. посіб.] / Ольга Володимирівна Касьянова; Луган. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. – Луганськ : Резніков, 2010. – 342 с.
7. Социокинетика. Лидерство в детском движении: время и ценности / Сост. и ред.: Т. В. Трухачёва, А. Г. Кирпичник. – М. : Ассоциация исследователей детского движения, 2004. – 464 с.